

OSMANLI VİLAYETLERİNDE MESLEKİ-TEKNİK EĞİTİMİN GELİŞİMİNE BAKIŞLAR: BURSA SANAYİ MEKTEBİ

Mehmet Ali YILDIRIM*

Özet

Osmanlı döneminde faaliyet gösteren sanayi mekteplerinin ilk örneği, 1863 yılında Niş'te tesis edilen ıslahhânedir. Kimsesiz çocukları sefil ve perişan bir vaziyetten kurtararak topluma kazandırmak amacıyla Mithat Paşa tarafından kurulan Niş Islahhânesi'nin başarısı evvela bölgede ve kısa süre sonra Anadolu'da ıslahhânelerin yaygınlaşmasını sağladı. Öte yandan bu özgün ve fonksiyonel kurumlar zamanla eğitim-öğretim faaliyetleriyle ön plana çıkarak birer mesleki eğitim kurumu halini aldılar. Ancak bu dönüşüm, masrafları yerel yöneticilerin belirlediği ve sabit olmayan kaynaklarla karşılandığından dolayı her ıslahhâne için farklı süre ve zamanlarda gerçekleşti. Dolayısıyla bu çalışmada Anadolu'nun önemli kentlerinden olan Bursa'daki sanayi mektebinin gelişimi ele alınmıştır. Emsalleri gibi 1911 yılına kadar standart bir program ve teşkilat yapısından uzak kalan mektebin, tarihsel süreç içerisinde nasıl bir ilerleme kaydettiği kuruluşundan Cumhuriyet devrine kadar incelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bursa, Islahhâne, Sanayi Mektebi.

Abstract

The first example of industrial schools in the Ottoman Empire is the Nish Children's Home founded in 1863. Success of the Nish Children's Home, founded with the aim of reintegrating homeless and miserable children to the society, made children's homes widespread, firstly in the Balkan cities and then in all Anatolia. On the other hand, these unique and functional institutions, which stood out with their educational activities, became prominent vocational training institutions over time. However, this transformation period was different for each institution, since expenses were covered by the local authorities with non-fixed resources. Accordingly, this study deals with the development of industrial school in Bursa, one of the most important cities of Anatolia. Like its peer schools which stood clear off a standard curriculum and organizational structure till 1911, the progress of the school from establishment to the Republic Period is discussed.

Keywords: Bursa, Children's Home, Industrial School.

* Yrd. Doç. Dr., Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Kilis. maliyildirim@kilis.edu.tr

Giriş

Bütün vilayetlerde olduğu gibi Bursa'da da modern sivil teknik eğitimin gelişimine Mithat Paşa'nın 1863 yılında Niş'te hayata geçirdiği ıslahhâne projesi önyak olmuştur. Nitekim Paşa'nın Niş'in ardından Rusçuk ve Sofya'da tesis etmiş olduğu ıslahhânelere olan teveccüh ve rağbet, yerel ve ulusal basına konu olunca, söz konusu müesseselerin namı kısa sürede yayıldı. Ayrıca devlet de gerek muhtelif san'atların gelişmesi ve gerekse başıboş gezen kimsesiz çocukların koruma altına alınması gibi faydalı bir amaca hizmet eden ıslahhanelere -maddi olarak el atmadıysa da- açılmalarına izin verdi. Dolayısıyla ıslahhâneler çok geçmeden ülke geneline yayılmaya başladılar(Ergin 1977: 628-630; Unat 1964: 80b-d; Öztürk 1995: 430-440; Koç 2010: 115-127; Yıldırım 2010: 170-780). Bu ıslahhanelerden biri de 1869 yılında hizmete giren Bursa Islahhânesi idi.

Açıldıkları dönemde kimsesizlerin barınağı sıfatıyla bir hayır kurumu olarak ön plana çıkan ıslahhâneler, bu itibarla hemen benimsenmişlerdi. Zira her yerde ıslahhânelerin tesisi, yerel yöneticilerin girişimi ve ahali ile memurların maddi desteği ile gerçekleşmekteydi. Bu nedenle gerek kapasite gerekse nitelik ve eğitim programı yönünden bir plan ve standart söz konusu değildi. Barınması temin edilen çocukların iâşelerini daimi surette sağlamak en önemli kaygı idi. Dolayısıyla ıslahhânelerin mesleki eğitime yönelik işlevleri zamanla gelişim gösterdi.

Bu bağlamda Bursa Islahhânesi'nin tesisine de 1868 yılında teftiş için Bursa'ya gelen Ahmet Vefik Paşa'nın kimsesiz ve yetim çocukların şurada burada perişan olmalarını engelleme noktasında dönemin Valisi Hacı İzzet Paşa'ya telkinde bulunmasıyla başlanmıştı. Bunun üzerine İzzet Paşa, Pınarbaşı'nda Filipos Mahallesi'nde Türkmenoğlu Konağı isimli binayı kiralarak yirmi dört çocuğun kaydının yapılmasını ve ıslahhânenin faaliyete geçmesini sağladı(HVS¹ 1324/1906: 596; HVS 1325/1907: 337; BVS² 1927: 325; Teknik Öğretim 1940: 27; Sönmezışık 1991: 11; Tophane TEML³ Tarihçesi 2011: 9).

İlk zamanlardaki klasik ıslahhâne yapısına paralel olarak Bursa Islahhânesi'ne kabul edilen çocuklarda da eğitim düzeyi ve muayyen bir yaş aralığı gözetilmemekteydi. Ana veya babadan yoksun olan sabilerin yılın herhangi bir döneminde kabul edilmesi pekâlâ mümkündü. Masrafları ise ianelerin yanı sıra Uludağ'dan getirilerek ipekanelere belirli bir yıllık ücretle satılan Vefik Paşa Suyu varidatı ile vilayet matbaasından elde edilen gelirlerle karşılanmaktaydı (Teknik Öğretim 1940: 33).

¹ *Hüdâvendigâr Vilâyeti Salnâmesi.*

² *Bursa Vilâyeti Salnâmesi.*

³ *Tophane Teknik ve Endüstri Meslek Lisesi.*

Eğitim-öğretim programını günde iki saat kadar okuma-yazmadan ibaret ilköğretime hazırlık seviyesindeki teorik dersler ve külahçılık ile terzilik mesleklerine yönelik faaliyetler oluşturmaktaydı. 300 kuruş maaşla istihdam edilen bir müdür, 250 kuruş maaşla çalışan bir kâtip, 150 kuruş aylık alan bir aşçı ıslahhanenin idari kadrosunu meydana getirmekteydi. 100 kuruş maaş karşılığında görevlendirilmiş bir muallim teorik derslerden ve biri Türk, biri Ermeni, biri Rum olan üç usta pratik eğitimden sorumluydu. Ayrıca ıslahhânedeki çocukların inzibatını temine memur bir de jandarma neferi bulunmaktaydı (Teknik Öğretim 1940: 27).

1. Tanzimat'tan Sonra Bursa Islahhânesi

Islahhânelerin gelişimi, açıldıkları vilayetin ekonomik durumu, kültürel alt yapısı ve nitelikli idari personel ile eğitim-öğretim kadrosu istihdamına bağlıydı. Ancak bazı ıslahhâneler nispeten gelişim gösterdiyseler de devletin o dönemde içinde bulunduğu çeşitli problemler ve yetişmiş kadro eksikliği gelişimi sağlayacak söz konusu şartların oluşumuna fırsat vermedi. Nitekim Bursa Islahhânesi de zamanla gelişmek ve çocukları ıslah etmek bir yana kendisi ıslaha muhtaç hale geldi (Hüdâvendigâr⁴19 CA 1300: 2).

1884 yılına gelindiğinde eğitim alan çocuk sayısı ona düşmüştü. Bunun üzerine müstakil bir binadan da yoksun olan ıslahhâne kapatılarak çocuklar hastanede tahsis edilen bir odaya nakledilmiş ve ıslahhanenin idaresi hastahane yönetimine bırakılmıştı. Bu sırada çocukların yemekleri hastaneden karşılanmakta, talim ve terbiyelerine ise yine hastahanenin imamı bakmaktaydı ve bu vaziyet yaklaşık iki yıl böylece sürdü (HVS 1303/1885: 238).

Bursa Islahhânesi, 1886 yılında Vilâyet Mektupçusu Şamlı Rıfat Bey'in kişisel çabalarıyla Hükümet caddesinde bulunan telgrafhane karşısında ve Temaşahane denilen eski tiyatro binasında yeniden açıldı (BVS 1927: 325). Hastahanedeki çocuklar buraya nakledildi ve yeni öğrenciler alındı. Kunduracılık ve terziliğin yanı sıra marangozluk şubesi de kuruldu. Teorik dersler için bir de muallim tayin edildi. Rıfat Bey'in himayesi altında bulunan ıslahhânenin öğrenci mevcudu ise altmışa kadar yükseldi (Teknik Öğretim 1940: 28).

1890 yılına kadar iki farklı konakta faaliyet gösteren Islahhâne bu tarih itibarıyla bugünkü yerinin Vali Celaleddin Paşa tarafından istimlakiyle kalıcı bir binaya sahip olabilecekti. Ancak söz konusu tarihe kadar gelişim noktasında yine bir başarı söz konusu değildi. 1891 yılında on sekiz talebesi bulunan ıslahhânedeki bir muallim, bir kâtip, bir vekilharç ve bir de hademe görev yapmaktaydı. Memur ve talebenin iâşesi için belediye tarafından günlük olarak verilen ekmek ile diğer gıda malzemesinin yanı sıra, matbaanın

⁴ *Vilâyet Gazetesi*.

fazla gelirlerinden 2.500 kuruş ve hayvan pazarı girişinden alınan aylık 250 kuruş varidatı bulunmaktaydı(Teknik Öğretim⁵ 1940: 40).

1891 yılında Vali bulunan Münir Paşa ıslahhânenin müdürlüğüne Redif Taburu Topçu Binbaşısı Mehmet Hilmi Bey'i getirdi. Hilmi Bey evvelâ gelirleri yükseltmek için harekete geçti ve Ahmet Vefik Paşa'nın valiliği sırasında toplanmış olan yardımların kaydını bularak tahsisini sağladı. Binanın imar ve onarım işlerini halletti. Aynı arsa üzerinde bulunan ve kullanılmayan Darülaceze binasını da ıslahhâneye ekledi. Sermaye bulunamadığından imal edilecek ürünlerin net kârının üçte birinin ıslahhâneye ait olması koşuluyla birer marangoz, terzi ve terlik ustası ile anlaşarak bu üç şubenin tesisini sağladı. Talebe sayısını da kırk ikiye çıkardı. Bunların yanı sıra kendi tabiriyle Bursalıların ancak İstanbul'da duyabildikleri mızıkânın şehre kazandırılması işine girişti. Bursa'daki askeri deponun ve zaptiye dairesinin bodrumlarında bulunan eski musiki aletlerini toplayarak tamir ettirdi. Bir mızıkâ takımı kurarak askeriye'nin mızıkâ bölümünden bir çavuşu haftada iki mecdiye ücretle takıma muallim tayin etti. Öyle ki bu mızıkâ takımı ilerleyen yıllarda önemli bir gelir kalemi haline geldi. Öte yandan ıslahhâne ile yakından alakadar olan Münir Paşa da, binası yenilenen ıslahhâne için İstanbul'dan 36 adet karyola ve 40 adet yatak ile çeşitli malzeme getirterek kurumun fiziki şartlarını iyileştirdi.

Islahhâneler, kuruldukları dönemlerde ve Islahhânelere Dâir Nizam-nâme'ye göre bir müdür ile idare edilen kurumlardı. Ancak gelir yetersizliği ve yönetim zaafı bu kurumların idaresinde bir takım değişiklikler gerektirmişti. Nitekim 1893 yılı sonlarında Bursa Islahhânesi'nin bir komisyon marifetiyle yönetilmesi kararlaştırıldı. Ayrıca müdüriyetin lağvedilerek vazifesinin on iki kişiden oluşan belediye üyelerine birer ay müddetle nöbetleşe verilmesi ve bundan dolayı boşa kalacak olan müdür maaşının giderler için sarf edilmesi düşünülmüştü (Birusa⁶ 27 R 1311: 6). Ancak bu tasavvur fiili olarak sürdürülemedi. Zira bir komisyon tertip edilmekle beraber mektep müdüriyeti fahri olarak Mehmet Hilmi Bey'in uhdesinde kaldı (Ek Tablo: 1).

Münir Paşa 1895 yılı başında ıslahhanenin iyi idare edilmesini sağlamak, gelir-giderlerini kontrol altında tutmak ve memur, eşraf ve memleket ahalisinden yardım toplayarak bunları uygun gelirlere çevirmek adına başkanlığında kendisinin bulunduğu yeni bir komisyon kurdu (Hüdâvendigâr 20 B 1312: 1)⁷. Yine bu dönemde Hilmi Bey'in çalışmalarıyla her biri 20

⁵ *Mehmet Hilmi Bey'in Bursa Sanayi Mektebi'nin Tarihçesi Hakkındaki 27 Haziran 1341 (1925) Tarihli Mektubu.*

⁶ *Vilâyet Gazetesi.*

⁷ İcap ettiği takdirde komisyonun başkanlığına Vali Yardımcısı Bahaddin Bey vekâlet edecekti. Üyeler ise Ziraat ve Nafi'â Müşaviri Cemal Bey, Vilayet İdare Meclisi heyetinden Hacı Latif ve Ahmet, Evkaf Muhasebecisi Süleyman Bey, eşraftan Mı-

para değerindeki hayvan tezkerelerinin mektep tarafından basılarak hayvan sahiplerine satılması sağlandı. 1896 senesinde bir kunduracı ustası daha istihdam edilerek zaptiyelerin ve resmi mekteplerin elbise ile ayakka-bı ihtiyaçlarının ücreti mukabilinde ıslahhânedeki üretilmesine muvaffak olundu. Talebe mevcudu iki yüze çıkarıldı. Talebeler iki sınıfa taksim edilerek birinci sınıfta üç, ikinci sınıfta iki olmak üzere beş şube kuruldu. Muallim ihtiyacını mülkiye mezunlarına ıslahhânedeki pratik yapturtmak suretiyle gideren Hilmi Bey, mızıka takımı için 1896 senesinde Rumen asıllı bir de musiki muallimi görevlendirdi(Teknik Öğretim 1940: 40)⁸.

Hilmi Bey ıslahhâneyi işletme mantığıyla canlı hale getirdiyse de müdürlüğü sırasında müessesenin bir eğitim kurumuna dönüşümü konusunda gelişme olmamıştı. Nitekim ıslahhânenin ders programını ilköğretim seviyesindeki Elifba, Kur'an-ı Kerim, Akaid, Hesap, Ahlak, Hüsn-i Hat, Kavaid ve Resim dersleri oluşturmaktaydı. Okutulan bu derslerin yekûnu her iki sınıf için de haftada on bir saati geçmemekteydi. Mesleki eğitim ise haliyle usta-çırak ilişkisi çerçevesinde verilmekteydi. Eğitimi verilen san'atlara yönelik ne bir yardımcı ders kitabı, ne de mektepli bir uzman bulunmaktaydı. Ki bu dönemde Bursa esnafının önemli bir kısmı *terakkiyât-ı hazireye* karşı, başka bir ifadeyle yeniliklere kapalı idi (Birusa 2 N 1310: 6). Dahası ıslahhânedeki terziliğe önem verilmesine ve yeni makineler alınmasına rağmen burada yetişmiş talebeden bir terzi kalfası istihdam edilememişti. Bu nedenle resmi kurumların elbise işini alan ıslahhâne idaresi, ihtiyaç duyduğu kalfaları esnaf arasından seçmiş, yerli usta ve kalfalar ise kazançlarının azalmaması için talebeye elbise biçmesini öğretmeye yanaşmamışlardı (Birusa 3 M 1311: 3). Diğer taraftan yine bu yıllarda İstanbul Sanayi Mektebi de dâhil olmak üzere hiçbir ıslahhâne veya sanayi mektebi yetimhane formatından kurtarılıp tam anlamıyla bir mesleki eğitim kurumuna dönüştürülemedi. Atölyeler ustalara ihale edilmiş, *bî-kes* ve *bî-vâye* çocuklar da bunların hizmetine verilmişti.

2. Islahhânenin Sanayi Mektebine Dönüşümü

Yeni yerinde tesisi ve inşası tamamlanan ıslahhâne, Halil Bey'in Valiliği döneminde ve Abdülhamid'in doğum yıldönümüne tesadüf eden 1889 yılı sonlarında resmi olarak yeniden açıldı. Padişahın adına nispetle de Hamidiye Sanayi Mektebi ismini aldı (BOA. Y.PRK.UM 49/17; BOA. İ.HUS 19/53; BOA. BEO. 1425/106858)⁹.

İsim değişikliği ilk etapta müessesenin ruhuna yansımamakla beraber ülkenin ulaşmış olduğu kültürel seviye, dönüşümü zorunlu kılmaya başla-

sırlı Ragıp, Maarif Müdürü Sami ve Birusa Bidayet Mahkemesi Hukuk Dairesi üyelerinden Kemal Beylerden mürekkep idi.

⁸ *Mehmet Hilmi Bey'in Mektubu.*

⁹ *Arşiv vesikalarına dair kısaltmalar ve tarihler kaynakça kısmında verilmiştir.*

mıştı. Nitekim özellikle ilköğretim alanındaki gelişmeler ve mektep sayısının artması, Bursa Sanayi Mektebi'nde verilen teorik eğitim müfredatının güncellenmesini gerektirmekteydi. Mesleki eğitim ise esnaf tarafından icra edilen meslekler ile hâlihazırdaki geleneksel usullerin dışında ve güncel teknik gelişmeleri içeren bir program çerçevesinde verilmeliydi. Revaçta olan meslek grupları ise iki şube üzerine temellendirilmişti. Bunlardan ilki marangozluk şubesi (şube-i haşebiyye) ikincisi demircilik şubesi (şube-i hadidiyye) idi.

1886 yılında tesis edilmesine rağmen Bursa Hamidiye Sanayi Mektebi'nde marangozluk şubesinin tam anlamıyla kuruluşu 1900 yılının sonlarında Vali Halil Bey'in kayınbiraderi olan Mehmet Bey'in, Hilmi Bey'in yerine müdür tayin edilmesiyle olmuştu (BOA. DH.MKT 2441/14)¹⁰. Mehmet Bey mektebe planya, matkap, testere, dekupaj, daire testere ve rabıta makineleri bağışlamış, bu vesile ile ilk defa motorlu tezgâhlar marangoz atölyesinde yerini almıştı (Sönmezışık 1991: 13).

Bu arada Hilmi Bey, tekrar eski görevine dönmek için uğraş vermiş ve nihayet kısa süre sonra yeniden müdürlük vazifesine getirilmişti. Mektebe ait düzenli ve sürekli bir kaynak olmadığından 1901 yılında gelişim noktasında yeniden sermaye tedariki kaygısı ön plana çıktı. Gelir sağlamak adına ilk etapta eşraf, ahali ve memurlardan yardım toplandı (Ek Tablo:2 ve 3). Müteakiben Hilmi Bey daha önce önemli bir kaynak olarak gördüğü ve mektebe bağlanmasını başardığı hayvan tezkerelerinin fiyatını 20 paradan 40 paraya çıkartmaya muvaffak oldu (Düstur, Birinci Tertib C.1: 742-743)¹¹. Ayrıca yalnız merkez vilayette değil sancak ve kazalarda da bu işin mektebe verilmesini sağladı. Bundan dolayı gelirler ve sermaye oldukça yükseldi (Teknik Öğretim 1940: 43)¹².

Toplanan paralarla ve elde edilen diğer varidatla sanayi mektebinin binaları ve fiziki koşulları iyileştirilmekle beraber kırk iki odalı bir vali konağı inşa edildi. Ayrıca hastahanenin binalarını düzenlemek ve arazisini genişletmek için de bu paradan harcama yapıldı. Mektebin karşısındaki evler istimlak edilerek arazisine dâhil edildi(Teknik Öğretim 1940: 43)¹³.

1903 yılında mektepte eğitim gören yatılı talebe mevcudu yüz yirmiye ulaştı. Gelirler artınca hoca sayısında da artış oldu. Buna bağlı olarak teorik ders programı ilköğretim seviyesinde kalmakla beraber nispeten daha nite-

¹⁰ *Birusa'damevcud ve nam-ı mam-i hazret-i hilâfetpenâhiyenisbetlemevsun sanayi mektebinin esbâb-ı intizam ve terakkisi zımnında müdir-i evelliğine Trablusgarp firka-i askeriyesine mensubolub açıktâ bulunan Kaimakam Mehmed Bey'in nakl ve ta'yini...*

¹¹ Hayvan hırsızlığının önlenmesi için uygulanan tezkere usulü ile ilgili kanun hükmü için bkz.

¹² *Mehmet Hilmi Bey'in Mektubu.*

¹³ *Mehmet Hilmi Bey'in Mektubu.*

likli ve sistemli hale geldi. Daha önce de değinildiği üzere iki sınıfı bulunan mektebin birinci sınıfı üç şubeye, ikinci sınıfı ise iki şubeye taksim edilmişti. Hazırlanan haftalık programa göre daima beş şubeden üçünün talebesi dersliklerde iken ikisinin talebesi ise eğitimini aldıkları muhtelif san'atlara mahsus atölyelerde bulunmakta ve ustaları nezaretinde çalışmaktaydılar(Ek Tablo: 4).

Mektepte mesleki eğitimden sorumlu bir terlik ve kundura ustası, bir terzi ustası, bir mücellid ustası, bir demirci ustası ve bir marangoz ustası bulunmaktaydı. Öğrencilerin söz konusu mesleklerde başarılı olabilmesi becerilerine uygun mesleğe yönlendirilmelerine ve ustaların hünelerine bağlıydı. Nitekim teknik bir müfredat ile bunu uygulayacak nitelikte herhangi bir uzman henüz istihdam edilmiş değildi (Ek Tablo: 5).

Öte yandan gelişim noktasında mızıka takımı daha şanslıydı. Çünkü bu dönemde yeni musiki aletleri alınmış ve Fransa'dan 25 lira maaşla Pasaro isminde bir musiki muallimi getirtilmişti(BOA. İ.RSM. 16/14). Pasaro'nun çalışmalarıyla mızıka takımı mükemmel bir bandoya dönüştü(Teknik Öğretim 1940: 43-44)¹⁴.

Mektebin durumu yeni yüz yılın başlarında her ne kadar eskiye nazaran daha iyi bir konuma geldiyse de *ihtiyacât-ı hazire ile münasib bir hale vaz'ı* henüz söz konusu değildi. Başka bir ifadeyle günün ihtiyaçlarına uygun bir yapıya kavuşmamıştı. 1907 yılında bu tespitten hareketle bir komisyon oluşturuldu. Komisyon mektebin gelişiminin Avrupa'daki emsallerine göre yapılandırılmasına bağlı olduğu konusunda görüş birliğine vardı. Bu amacı gerçekleştirmenin şartını ise tecrübe sahibi yabancı bir uzman tedarik ederek teknik müdür muavinini olarak görevlendirilmesine bağladı (BOA. BEO. 3185/238805). Bundan kısa bir süre sonra Fransa'dan Mösyö Agara isminde bir mekanik mühendisi getirildi. Ocak 1909'a kadar Bursa Hamidiye Sanayi Mektebi'nde çalışan Agara¹⁵ demircilik, tesviyecilik ve dökümcülük şubelerinin açılmasını ve bu şubelere mahsus mesleki eğitimin pratiği için de bir atölye tesis edilmesini sağladı (Teknik Öğretim 1940: 31). Böylece mektepte çağdaş bir sanayi mektebinde bulunması gereken ikinci önemli şube de tesis edilmiş oldu. Üstelik Agara'nın gelişiyile birlikte teknik bir program uygulanmaya başlandı. Mesleki eğitime yönelik yabancı literatürden ve Fransa özelinde Avrupa'daki sanayi mekteplerinin yapısından haberdar olundu¹⁶. Bu yıllarda mektepte görevli memurların vazifeleri talimatnamelerle belirlendi. Ayrıca vilâyete bağlı yerleşim yerlerinden öğrenci getirtilerek mevcudun artması sağlandı.

¹⁴ Mehmet Hilmi Bey'in Mektubu.

¹⁵ Mösyö Agara, 19 Ocak 1909 tarihi itibarıyla İstanbul Sanayi Mektebi'nin fen muavinliği görevine getirilmiştir (BOA. İ.OM. 13/1327).

¹⁶ Agara'nın İnşaat-ı Umumiye adlı kitabı Ömer Lütfi tarafından çevrilmiş ve İstanbul Sanayi Mektebi'nde okutulmuştur (Teknik Öğretim 1940: 91).

3. İkinci Meşrutiyetten Sonra Bursa Sanayi Mektebi'nin Gelişimi

1908 yılına gelindiğinde mektepte iki yüz öğrenci eğitim almakta ve barınmaktaydı. Ancak çok geçmeden mali sıkıntılar baş gösterdi ve mektebin gelişimi durdu. Öyle ki Bursa Hamidiye Sanayi Mektebi söz konusu mali problemler yüzünden İkinci Meşrutiyet'in ilanı sırasında kapanma durumuna gelmişti. Zira 1901 yılında hayvan tezkerelerinin basımından dolayı iyi bir yıllık gelire sahip olan mektebe, takip eden yıllarda giderlerinin artması sonucu her sene yenilene gelen ve Reşid Paşa'nın valiliği sırasında her biri 40 paradan 1 kuruşa çıkartılan tezkere kalemi üzerinden yeteri kadar varidat gelmemeye başladı. Kanun-ı Esasi'nin yeniden yürürlüğe girmesiyle de tezkerelerin basımı ve dağıtımı durdu. Bununla beraber bu dönemde merkez ve mülhakat belediye daireleri de hasılatlarının yüzde beşlik kısmını mektebe aktarmaktaydılar. Lakin bu kaynak ta diğerleri gibi sabit değildi ve nitekim 1908 yılında kesildi. Neticede idarenin devamı temin edilemez hale geldi. Bunun üzerine Hüdâvendigâr Vilâyeti İdare Meclisi, Dâhiliye Nezâreti'ne müracaat ederek mektebin idaresi için Meclis-i Mebusân tarafından bir karar alınıncaya kadar vilayete ait maârifîâne hissesinin ihtiyaç fazlası kısmından aylık 25.833 kuruşun mektebe sarf edilmesini talep etti. Ayrıca mektebin mevcut haliyle faaliyete devam edebilmesi için hayvan vergisinin lağvı esnasında mal sandığında kalan yaklaşık 44.000 kuruşun da mektep sandığına aktarılmasını istedi (BOA. DH.MKT. 2614/69).

Dâhiliye Nezâreti ise vakit kaybetmeden durumu MaârifNezâreti'ne bildirerek onay istediye de bir netice elde edemedi (BOA. DH.MKT 2644/30). Maârif Nezâreti, sanayi mekteplerinin idaresinin yerel yönetimlere ait olduğunu ayrıca nezâretin bütçesinde açık bulunduğunu ifade ederek gerekli olan paranın başka bir yerden tedarik edilmesini tavsiyede bulundu (BOA. MF.MKT. 1095/47).

Diğer taraftan bu yıl Bursa'da açılan sergide mektepte üretilen ağaç karyola, yemek masası, sigara iskemlesi ve daha bazı ufak tefek eşya da sergilendi (Birusa Sergisi, 10 Eylül 1325: 82). Ki bu teşhir, mektebin mali sıkıntılara rağmen ayakta tutulma çabasının ifadesi idi.

1911 yılı Ocak ayında *vâridat-ı belediye ile temin-i idaresine kat'iyyen imkân olmadı*ğundan bahisle yeniden mektebin masraflarının maârif bütçesinden karşılanması ve idaresinin MaârifNezâreti'ne bağlanması veya Ticaret ve Nafi'a Nezâreti bütçesine ek tahsisat yapılması gündeme geldi (BOA. BEO 3848/288592). Ancak bu girişim de Maliye Nezâreti'nin bütçeye bir ek yapmanın mümkün olmadığını dile getirerek mektep masraflarının eskiden olduğu gibi belediye varidatından ödenmesi noktasında görüş bildirmesiyle sonuçsuz kaldı (BOA. BEO 3869/290120). Bunun üzerine Ticaret ve Ziraat Nezâreti mektebe her yıl 1.000 altın yardımda bulunmaya başladı (Teknik Öğretim 1940: 31).

1913 yılında yayınlanan İdâre-i Umumiyye-i Vilâyât kanunu mucibince bütün sanayi mekteplerinin idareleri vilayet yönetimine havale edildi (Düs-

tur, İkinci Tertib, C.V: 202)¹⁷. Dolayısıyla Bursa Sanayi Mektebi'nin giderleri de hususi idare bütçesinden karşılanmaya başlandı. Böylece az da olsa sabit ve sürekli bir gelire kavuşan mektep, yeniden gelişme yoluna girdi.

Öte yandan II. Meşrutiyet'in ilanından sonra vilayet sanayi mekteplerinin mevcut yapılarında değişime gidilmiş ve bu mekteplerin bağlı olduğu Ticaret ve Nafi'a Nezâreti tarafından yapılan çalışma neticesinde Vilâyât Sanayi Mektepleri Tertibatı hazırlanmıştı. Bütün sanayi mekteplerini standart bir yapıya kavuşturma amacını taşıyan tertibat, 1911 yılında mekteplere gönderilmiş ve uygulanması istenmişti (BOA. ŞD. 1241/26-7). Mekteplerin bir kısmı imkânları dâhilinde öngörülen programı uygulamaya koydular. Bursa Sanayi Mektebi de söz konusu tertibatı uygulamaya çalışan mektepler arasındaydı.

Tertibatın uygulanmasıyla mektebin eğitim süresi dört yıl oldu. Teorik ders programı rüşdiye seviyesine çıkarıldı ve yalnızca ilköğretim mezunu çocukların kaydı alınmaya başlandı. Mesleki eğitimin temelini ise demir ve ahşaba yönelik san'atlar oluşturdu(Ek Tablo: 6)¹⁸.

1914 yılına gelindiğinde Sanayi Mektebi'nin gerek eğitim-öğretim programı gerekse mali durumu yoluna girmişti. Öyle ki iki yüz civarında mevcudu olan mektebe rastgele öğrenci alınmamaktaydı (BOA. DH.İD. 190/52). Lakin Balkan Savaşları ve müteakiben Birinci Dünya Savaşı bu ilerlemeye mani oldu (BVS 1927: 328). Nitekim bu sırada mektepte görev yapan hocalar ve ustalar silah altına alındılar (BOA. DH. UMVM. 9/46). Bu dönemde araba üretimi mektebin en önemli sanat faaliyeti idi (BOA. DH. UMVM. 9/46-4). Bundan dolayıdır ki savaş esnasında bir fabrika haline dönüştürülerek Bursa'da müteferrik yani dağınık halde bulunan araba imalathaneleri ustalarıyla birlikte buraya nakledildi ve ordu için gerekli olan nakliye arabaları mektepte üretilmeye başlandı (BOA. DH. UMVM. 78/22).

Bursa Sanayi Mektebi'nde savaş sırasındaki faaliyetlerle önemli işler yapıldı. Fakat mektebin bir eğitim kurumu olarak ilerlemesi mümkün olmadı ve öğrenci profilinde kayda değer bir değişim gerçekleşemedi. 1916 yılı sonlarında Bursa Valisi'nin mektebi ıslah için Dahiliye Nezâreti'ne yazdığı tezkerede bu durum oldukça net bir şekilde anlaşılmaktaydı. Bursa Sanayi Mektebi özelinde bütün sanayi mekteplerinin durumunu da ortaya koyan tezkereye göre mektep hakiki bir san'at ruhu ile reform yapabilecek, sağlam ilim ve ahlak terbiyesiyle mücehhez gençler yetiştirecek yapıda olmalıyken, devam eden öğrenciler genellikle açlıktan kurtulmak için mektebe sığınmış bir takım kimsesiz ve biçarelerden müteşekkildi. Hâlbuki sanayi mektepleri ancak darüleytam ve darülacezelere gönderilmesi icap eden bu gibi çocuklara ne bir ilim terbiyesi ve ahlakı ne de bir ruh bilinci

¹⁷ İdâre-i Umûmiyye-i Vilâyât Kanun-ı Muvakkatı.

¹⁸ *Ticaret ve Nafi'a Nezâreti Sanayi İdare-i Umumiyesi Vilâyât Sanayi Mektepleri Tertibatı*, Dersâadet, 1327.

verebilirdi. Mektepler bir san'atkâr olma emelini taşıyan gençlerin rağbetini celp edememekteydi. Sanayi mekteplerinden san'at adına beklenen büyük işleri bu suret ve eğitim tarzı temin edemezdi. Beklenen gayenin elde edilebilmesi için ise bu mektepleri binası muhteşem, programları yüksek, atölyeleri mükemmel ve bilhassa öğrencilerinin çoğu aile çocuklarından mürekkep olan yabancı mektepler gibi yapılandırmak gerekmekteydi. Bu ise tabiatıyla yeterli sermayeye bağlı idi. Oysa 1913 yılında vilâyet bütçesiyle idare edilmeye başlayan mektebin gelirleri dört sancağın vilayetten ayrılmasıyla hayli azalmıştı. Mektebin biraz yukarıda bahsedilen şekilde yeniden yapılandırılması için yeni bir kaynağa ihtiyaç vardı (BOA. DH. UMVM. 78/21-1). Konu Ticaret ve Ziraat Nezâreti'ne havale edildi ve nezâret de 1917 yılı bütçesinin tanziminde bu hususu dikkate alacağını valiliğe bildirdi (BOA. DH. UMVM. 78/21-3).

Ne var ki ülkenin içinde bulunduğu savaş hali, diğer kurumlarla beraber bu eğitim müessesesini de mevcut yapısından daha kötü bir vaziyete sürükledi. Mütareke sırasında gelirlerin kesilmesinin yanında mektepte görevli hocalar ile öğrencilerin çoğu İstiklal Harbi'ne katılmak için Anadolu'ya gittiler. Bu sırada Bursa Sanayi Mektebi, Yunanlılar tarafından iki yıl iki ay işgal edildi. Atölyeleri de otomobil tamirhanesi olarak kullanıldı (BVS 1927: 328). Cumhuriyet Dönemi'nin başlarından itibaren tamir ve bakım çalışmalarına başlanarak mektebin yeniden faaliyete geçmesi sağlandı. Tesvive, torna, döküm, demircilik, marangozluk ve ağaç tornacılığı bölümleri aktif hale getirildi. 1924 yılında yatakhane ve yemekhane yenilendi. Güncel ders programı hazırlandı ve dersliklerin bulunduğu bina elden geçirildi (Sönmezşık 1991: 16).

Bursa Sanayi Mektebi diğer sanat mektepleri gibi 26 Mayıs 1927 tarih ve 1052 sayılı *Meslek Mektepleri Hakkında Kanun*'la mali idaresi hariç Maârif Vekâleti'nin kontrolüne geçti (Resmi Ceride 9 Haziran 1927)¹⁹. Bundan iki yıl sonra vilayet bütçelerinden meslek mekteplerine harcanan paranın, maârif bütçesi tarafından karşılanması kararı alındı (Resmi Gazete 8 Haziran 1929)²⁰. 22 Temmuz 1931 tarihinde yürürlüğe giren 1867 no'lu kanunla ise mektep, Ankara, Konya, Kastamonu, İzmir, Aydın, Edirne, Diyarbakir ve İstanbul Sanayi Mektepleri ile beraber Mıntıka San'at Mektebi'ne dönüştürüldü (Resmi Gazete 1 Ağustos 1931)²¹.

Sonuç

Bursa Sanayi Mektebi'nin gelişimi, devletin içinde bulunduğu duruma paralel olarak istikrarsız ve fasılalarla seyretti. Evvela ıslahhâne olarak açı-

¹⁹ *Meslek Mektepleri Hakkında Kanun, Kanun No: 1052, 26 Mayıs 1927.*

²⁰ *İdare-i Hususiyelere Ait Maarif Hissesinde San'at Mekteplerine Tefrik Edilecek Mebaliğe Dair Kanun, Kanun No: 1491, 1.6.1929.*

²¹ *San'at ve Yatı Mekteplerinin İdaresi Hakkına Kanun, Kanun No: 1867, 22.7.1931.*

lan mektep, bu özgün müesseselerin ruhu gereği bir yetimhane algısıyla ve mantığıyla ilerleme kaydetti. Bir hayır kurumu olması itibarıyla de hayli ilgi gördü. Dolayısıyla bu kurum sayesinde Bursa ve civarında bulunan çok sayıda kimsesiz ve yetim çocuğun barınmasına imkân sağlanarak şurada burada perişan olmalarına mani olundu. Lakin başlı başına bir mesleki eğitim kurumuna dönüşmesi uzun zaman aldı.

Abdulhamid devrinin ilk yıllarında her açıdan kötü durumda olan ıslahhâne 1894 yılına kadar farklı binalarda neredeyse seyyar bir vaziyette faaliyet gösterdi. Bu yıldan sonra münferit girişimler neticesinde nispeten gelişmeye başladı. Yeni yüzyıla girerken artık Sanayi Mektebi olarak tanımlanmakta ve bir sanat müessesesi olarak ön plana çıkarılmaya çalışılmaktaydı. Ancak yetişmiş idareci ve öğretim kadrosu ile çağdaş ders gereçleri yokluğuna gelir dengesizliği de eklenince mektebin gündemini ekonomik sıkıntılar belirledi. Öğrenci profilinin genelini bakıma muhtaç çocuklar meydana getirdiği için bu çocukların işesini temin etmek onlara mesleki beceri kazandırmaktan daha önemli hale geldi. Aynı zamanda bu durum mektepteki eğitim seviyesinin de yükselmesine engel teşkil etti.

Mektebin eğitim-öğretim programı en çağdaş yapısına 1911 yılında kavuştu. Ticaret ve Ziraat Nezâreti güncel bir program ve yapısal dönüşüm projesi hazırlamış ve sanayi mekteplerini dönüştürmek adına harekete geçmişti. Bu girişim yabancı uzman da istihdam edilen Bursa Sanayi Mektebi açısından olumlu bir netice verdi. Bitmek tükenmek bilmeyen mali problemler bir kenara bırakılırsa bu dönemde mektep bir eğitim kurumu olarak hayli mesafe kaydetti. Lakin bu sefer de Balkan Savaşları ve müteakiben Birinci Dünya Savaşı patlak verdi. Dolayısıyla öngörülen program istikrarlı olarak uygulanamadı. Bu istikrarsızlık her alanda Cumhuriyet devrine kadar sürdü.

Netice itibarıyla orta dereceli mesleki eğitim kurumlarının Anadolu'daki önemli bir şubesi olan Bursa Sanayi Mektebi, iyi niyetli çabalara rağmen kent esnafının üretim tekniklerini modernize edecek, bu vesileyle de ülkenin sanayi alanındaki kalkınma hamlesine katkı sağlayacak derecede bir ilerleme kaydedemedi. Ancak ülkenin içinde bulunduğu siyasi ve ekonomik şartlar ile kültürel alt yapı dikkate alındığında böyle bir gelişimin beklenmesi de haksızlık olur. Kaldı ki bu beklentiyi 1894 yılı itibarıyla programı çağdaş hale getirilen ve devletin merkezinde bulunan çok sayıda öğrencisini Avrupa'ya gönderen Dersaâdet Sanayi Mektebi de tam anlamıyla karşılayamadı. Öte yandan her şeye rağmen Bursa Sanayi Mektebi özelinde bu kurumlar mesleki-teknik eğitimin gelişimine birçok açıdan katkı sunmuşlardır. Bu mektepler sayesinde teknik eğitime yönelik çağdaş makine ve ders programları ülkeye girmiş, yabancı uzmanlar istihdam edilmek suretiyle gelişmiş ülkelerdeki güncel müfredat takip edilebilmiştir. Sonuçta geçmişin *Hüdâvendigâr Sanayi Mektebi* bugünün *Tophane Teknik ve Endüstri Meslek Lisesi* olarak 140 yılı aşkın bir süredir varlığını sürdürmektedir.

KAYNAKÇA

1. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

- BOA., (İrade Orman ve MaâdinNezâreti) İ.OM, 13/1327 M-1, (17 M 1327/8 Şubat 1909).*
- BOA., (İrade Rûsumat) İ.RSM, 16/14, (27 R 1320/3 Ağustos 1920).*
- BOA., (MaârifNezâreti Evrakı) MF.MKT. 1095/47 (3 M 1327/25 Ocak 1909).*
- BOA., (Şûra-yı Devlet) ŞD. 1241/26-7 (27 M 1331/6 Ocak 1913).*
- BOA., BEO, (Babîâlî Evrak Odası),1425/106858, (27 Ş 1317/31 Aralık 1899).*
- BOA., BEO, 3185/238805, (5 L 1325/11 Kasım 1907).*
- BOA., BEO, 3848/288592 (21 M 1329/22 Ocak 1921).*
- BOA., BEO, 3869/290120 (13 RA 1329/14 Mart 1911).*
- BOA., DH.MKT. (Dahiliye NezâretiMektubi Kalemî), 2441/14, (27 Ş 1318/20 Aralık 1900).*
- BOA., DH.MKT. 2614/69 (18 Ağustos 1324/31 Ağustos 1908);*
- BOA., DH.MKT. 2644/30 (7 L 1326/2 Kasım 1909)*
- BOA., DH.MKT.2678/93-1 (11 Teşrinisani 1324/24 Kasım 1908).*
- BOA., (Dahiliye Nezâreti İdare) DH.İD.190-52 (3 ZA 1332/23 Eylül 1914).*
- BOA., (Dahiliye NezâretiUmûm Vilâyât Müdüriyeti) DH.UMVM. 9/46-1 (8 L 1334/7 Ağustos 1916).*
- BOA., DH.UMVM. 78/21-1 (15 Teşrin-i evvel 1332/ 28 Ekim 1916).*
- BOA., DH.UMVM. 78/21-1 (17 M 1335/13 Kasım 1916).*
- BOA., DH.UMVM. 78/22 (16 RA 1335/10 Ocak 1917).*
- BOA., DH.UMVM. 9/46-4 (14 Mart 1333/14 Mart 1917).*
- BOA., İ.HUS. (İrade Hususi), 79/53, (24 Ş 1317/28 Aralık 1899);*
- BOA.,Y.PRK. UM. (Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Umûm Vilâyetler Tah-rirâtı), 49/17, (5 Kanunuevvel 1315/17 Aralık 1899).*

2. Basılı Eserler, Düstûr ve Salnameler

- Bursa Vilâyeti Salnâmesi, 1927.*
- Düstur,Birinci Tertib, C.I.*
- Düstur,İkinci Tertib, C.V.*
- Hüdâvendigâr Vilâyeti Salnâmesi,def'a 13, H.1303 (1885).*
- Hüdâvendigâr Vilâyeti Salnâmesi,def'a 20, H.1311 (1894).*
- Hüdâvendigâr Vilâyeti Salnâmesi,def'a 21, H.1312 (1895).*
- Hüdâvendigâr Vilâyeti Salnâmesi,def'a 33, H.1324 (1906).*
- Hüdâvendigâr Vilâyeti Salnâmesi,def'a 34, H.1325 (1907).*

Salnâme-i Maârif-i Umûmiye, H.1321 (1903)

Ticaret ve Nafi□a Nezareti Sanayi İdare-i Umumiyesi Vilâyât Sanayi Mektepleri Tertibatı, Dersâdet, 1327.

3. Gazete ve Mecmualar

Birusa, numero 114, 2 N 1310 (20 Mart 1893).

Birusa, numero 129, 3 M 1311 (17 Temmuz 1893).

Birusa, numero 145, 27 R 1311 (7 Kasım 1893).

Birusa Sergisi, numero 7, 10 Eylül 1325 (23 Eylül 1909).

Hüdâvendigâr, aded 1020, 19 CA 1300 (28 Mart 1883).

Hüdâvendigâr, numero 1624, 20 B 1312 (17 Ocak 1895).

Hüdâvendigâr, numero 1641, 7 Z 1318 (28 Mart 1901).

Hüdâvendigâr, numero 1648, 3 S 1319 (22 Mayıs 1901).

Resmi Ceride, Sayı 606, (9 Haziran 1927).

Resmi Gazete, Sayı 1210, (8 Haziran 1929).

Resmi Gazete, Sayı 1861, (1 Ağustos 1931).

4. Araştırma ve İncelemeler

ERGİN Osman, (1977), *Türk Maarif Tarihi, C.I-II*, İstanbul: Eser Matbaası.

KOÇ Bekir, (2010), "Osmanlı Islahhanelerinin İşlevlerine İlişkin Bazı Görüşler", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.6/2, s.113-127.

ÖZALP Reşat, (1961), Türkiye'de Yüz Yıllık Meslekî ve Teknik Öğretim, *Meslekî ve Teknik Öğretim*, S.104, s.23-24.

ÖZTÜRK Cemil, (1995), "Türkiye'de Mesleki ve Teknik Eğitimin Doğuşu I: Islahhâneler", *Hakkı Dursun Yıldız Armağanı*, İstanbul, s.427-442.

SÖNMEZ IŞIK Necdet, (1991), *Bursa Tophane Teknik Lise ve Endüstri Meslek Lisesi Kuruluş ve Tarihçesi*, Bursa.

Tophane Teknik ve Endüstri Meslek Lisesi (Hamidiye Sınai Mektebi). (2011). Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş.

Türkiye'de Teknik Öğretim II, (Bölge San'at Okullarının ve Gezici Köy Kurslarının Tarihçeleri).(1940). *Maarif Vekilliği Dergisi*, İstanbul S.22-3, s.27-48.

UNAT Faik Reşit, (1964), *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihî Bir Bakış*, Ankara: MEB.

YILDIRIM Mehmet Ali, (2010), *Tanzimat Döneminde Meslek Okulları*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara.

EKLER**Ek Tablo 1**

1894 ve 1895 tarihli Hüdâvendigâr salnamelerine göre ıslahhâne idaresi (HVS 1311/1894: 121; HVS 1312/1895: 124-125).

1894		1895	
Islahhâneîdâresi		Islahhâneîdâresi	
Müdür	Mehmed Efendi	Kâtib ve Sanduk Emini	Canib Efendi
Kâtib ve Sanduk Emini	Canib Efendi	Rik'a Muallimi	Mehmed Efendi
Ders Muallimi	Hacı Şevki Efendi	Ders Muallimi	Hacı Şevki Efendi
Rik'a Muallimi	Mehmed Efendi	Dâhiliye Müdürü	Arif Ağa
Dâhiliye Müdürü	Arif Ağa	Halıcı	Marim Usta
Aşçı	Nuri Ağa	Terzi	Mardiros Usta
Hahcı	Marim Usta	Kunduracı	Mihran Usta
Kalfa	3 Nefer	Kalfa	3 Nefer
Terzi	Mardiros Usta	Aşçı	Nuri Ağa
Kunduracı	Tanaş Usta		
Komisyon Heyeti		Komisyon Heyeti	
Reis	Osman Nihad Bey	Reis	Abdurrahim Efendi
Aza	Abdurrahim Efendi	Aza	Hacı Said Efendi
Aza	Hacı Said Efendi	Aza	Debbağ Mehmed Ef.
Aza	Hamdi Efendi	Aza	Hacı Reşad Efendi
Mevcut Şakirdan		Mevcut Şakirdan	
30 Nefer		30 Nefer	

Ek Tablo: 2

1901 yılında mektebe gelir temin etmek adına ianede bulunanların listesi (Hüdâvendigâr 7 Z 1318).

Birusa Hamidi Mekteb-i Sanayii için irad ve akar tedarik olunmak üzere cem' olunmakta olan iânât-ı nakdiyeden		
Lira-yı Osmanî	Guruş	
	4.000	Dikencik Çiftliği Mutasarrıfı faziletli Nuri Efendi hazretleri
	1.000	Mahdumu izzetli Ali Ruhi Bey
	1.000	Eşrafdan Reşadetli Hacı Agâh Efendi hazretleri
	300	Temür Tüccarından Hacı Selim efendi
	100	Nalbur Süleyman Bey
	6.400	Yekûn
160	86.578	Yekûn-i sabık
160	96.978	Yekûn-i umumi

Ek Tablo 3

1901 yılında mektebe gelir temin etmek adına ianede bulunan memurların listesi (Hüdâvendigâr 3 S 1319)

Birusa Hamidi Mekteb-i Sanayii için irad ve akar tedarik olunmak üzere cem' olunmakta olan iânât-ı nakdiyeden		
Lira-yı Osmanî	Guruş	
	1.404	Reşadettü Şeyh Hacı Baha Efendi
	750	Mahkeme-i İstinaf Reisi saâdetlü Hacı Asım Bey Efendi
	375	Mahkeme-i Ticaret Reisi 'izzetlü Ali Vehbi Efendi
	135	Mahkeme-i Bidayet Hukuk Başkâtibi ref'atlıReşad Bey
	225	Ser Müstantik ref'atlıAhmed Tevfik Efendi
	225	Meclis-i İdare-i Vilayet Başkâtibi 'izzetlü Cemil Bey Efendi
	1.068	Mektubi Kalemi hulefâsındanref'atlı Mustafa Bey
	100	Mektubi Kalemi hulefâsındanref'atlıAhmed Bey
	100	Mektubi Kalemi hulefâsındanref'atlı Mümtaz Bey
	300	Umur-ı Ecnebiye Müdüriref'atlıFerid Bey
	337,5	Polis Ser Komiseri 'izzetlü Hüseyin Hüsnü Efendi
	100	Nüfus Nezâreti Başkâtibi fütüvvetlü Mustafa Efendi
	70	Nüfus NezâretiKâtib-i sanisifütüvvetlüAhmed Bey
	60	Mürur Kâtibi Mehmed Efendi
	35	Vukuât Kâtibi Mehmed Memduh Efendi
	30	Refîki Hüseyin Efendi
	20	Diğeri Şerif Ali Efendi
	20	Yevmiye Kâtibi İzzet Efendi
	30	Sicilât Muhafızı Kaya Ali Efendi
	108	Virgü Kalemi ketebesinden fütüvvetlü Hüsnü Bey
	100	Virgü Kalemi ketebesinden fütüvvetlü Ata Efendi
	100	Virgü Kalemi ketebesinden fütüvvetlü Bedreddin Efendi
	5.692,5	Yekûn
160	112.634	Yekûn-i sabık
160	118.326,5	Yekûn-i umumi

Ek Tablo 4

1903 yılında mektebin haftalık ders programı (SVH 1321/1903: 29)

Hamidiye Sanayi Mektebi Talebesine Mahsus Haftalık Ders Cetvelidir								
Günler	den		e kadar		den		e kadar	
	Saat	Dakika	Saat	Dakika	Saat	Dakika	Saat	Dakika
		2	45	3	45	3	55	4
	<i>Şubeler</i>				<i>Şubeler</i>			
<i>Cumartesi</i>	1 <i>Elifba</i>	4 <i>Kur'an-ı Kerim</i>	2 <i>Elifba</i>	5 <i>Kur'an-ı Kerim</i>	3 <i>Eczâ-i Şerife</i>	2 <i>Hesab</i>		
<i>Pazar</i>	2 <i>Hesab</i>	3 <i>Eczâ-i Şerife</i>	5 <i>Hesab</i>	4 <i>Kur'an-ı Kerim</i>	1 <i>Elifba</i>	2 <i>Elifba</i>		
<i>Pazartesi</i>	1 <i>Elifba</i>	2 <i>Elifba</i>	5 <i>İlm-i hâl</i>	3 <i>Eczâ-i Şerife</i>	5 <i>Hesab</i>	3 <i>Akâid</i>		
<i>Salı</i>	3 <i>Eczâ-i Şerife</i>	4 <i>Resim</i>	1 <i>Akâid</i>	5 <i>Kavaid ve Kıraat</i>	2 <i>Elifba</i>	1 <i>Elifba</i>		
<i>Çarşamba</i>	3 <i>Kıraat ve İmla</i>	4 <i>Hesab</i>	1 <i>Akâid</i>	5 <i>Hesab</i>	2 <i>Elifba</i>	1 <i>Elifba</i>		
<i>Perşembe</i>	<i>Beş Şubeye Hüsn-i hat</i>			5 <i>Kavaid ve Kıraat</i>	2 <i>Elifba</i>	1 <i>Elifba</i>		
Günler	den		e kadar		den		e kadar	
	Saat	Dakika	Saat	Dakika	Saat	Dakika	Saat	Dakika
	5		6		7	30	8	30
	<i>Şubeler</i>				<i>Şubeler</i>			
<i>Cumartesi</i>	4 <i>İlm-i hâl</i>	3 <i>Akâid</i>	.	5 <i>İlm-i hâl</i>	3 <i>Akâid</i>	1 <i>Akâid</i>		
<i>Pazar</i>	3 <i>Akâid</i>	5 <i>Kur'an-ı Kerim</i>	1 <i>Hesab</i>	4 <i>Hesab</i>	2 <i>Ahlak</i>	3 <i>Hesab</i>		
<i>Pazartesi</i>	2 <i>Akâid</i>	3 <i>Akâid</i>	4 <i>Hesab</i>	5 <i>İlm-i hâl</i>	1 <i>Hesab</i>	.		
<i>Salı</i>	3 <i>Akâid</i>	4 <i>Kavaid ve Kıraat</i>	3 <i>Akâid</i>	5 <i>Resim</i>	1 <i>Hesab</i>	3 <i>Kıraat ve İmla</i>		
<i>Çarşamba</i>	2 <i>Akâid</i>	4 <i>Resim</i>	3 <i>Eczâ-i Şerife</i>	2 <i>Resim</i>	1 <i>Ahlak</i>	3 <i>Hesab</i>		
<i>Perşembe</i>	<i>Beş Şubeye Hüsn-i hat</i>			2 <i>Hesab</i>	4 <i>Kavaid</i>	3 <i>Eczâ-i Şerife</i>		

Ek Tablo: 5

1906 yılı salnamesine göre mektebin idari ve öğretim kadrosu ile öğrenci miktarı (HVS 1324/1906: 259-260)

Hamidiye Sanayi Mektebi Komisyon Heyeti		
Reis		
Muavin-i Vilâyet İzzet Efendi		
Üyeler		
Umur-ı Ecnebiye Müdürü Vahab Subhi Bey	Asakir-i Şahane Binbaşılardan Mehmed Hilmi Bey	Tüccardan Remzi Bey
Maârif Muhasebecisi Mehmed Reşad Bey	Vilâyet Defter-i Hâkâni İdaresi Başkâtibi Rağıb Bey	Kâtib Şevket Efendi
Heyet-i İdare		
Müdür Asakir-i Şahane Binbaşılardan Mehmed Hilmi Bey		
Tabib Kolağası İsmail Bey	Muhasebe Memuru Faik Bey	Muhasebe Memuru Refiki Necib Efendi
Sandık Emini Mustafa Efendi	İmam Hacı Şevki Efendi	Mübaya'a Memuru Hacı Muhtar Efendi
Mubassır 2	Aşçı 2	Hademe 12
Heyet-i Tedrisiyye		
Fransızca ve Coğrafya Muallimi Vahab Subhi Bey	Akâid-i Diniyye Muallimi Hacı Hafız Şevki Efendi	Kitabet ve Kavâid-i Osmaniyye ve Hatt-ı Rik'a Muallimi Şevket Efendi
Hendese ve Hesab ve Usûl-i Defteri ve Ma'lumat-ı Nafi'a Muallimi Espero Efendi	İbtidai Sınıfı Muallim-i Evveli Ahmed Efendi	İbtidai Muallim-i Sanisi Osman Efendi
Musiki Muallimi Mösyö Pasaro	Musiki Muallimliği Muavini Hakkı Efendi	Mücellidhane Ustası Rıza Efendi
Demirhane Ustası Ahmed Ağa	Marangozhane Ustası Dimitri Efendi	Terzihane Ustası Nuri Can Efendi
Kundurahane Ustası Behor Efendi		
Aded-i şakirdan 200		

Ek Tablo: 6

İkinci Meşrutiyet yıllarında mektebin ders programı (Teknik Öğretim 1940: 31).

Dersler	1.Sınıf	2.Sınıf	3.Sınıf	4.Sınıf
<i>Ulûm-ı diniyye</i>	2	2	-	-
<i>Hesab</i>	2	2	2	-
<i>Tarih</i>	1	1	1	1
<i>Coğrafya</i>	1	1	1	1
<i>Malûmat-ı fen- niye</i>	1	1	-	-
<i>Resim</i>	6	1	6	6
<i>Türkçe</i>	2	2	2	2
<i>Hüsn-i hat</i>	1	1	-	-
<i>Fransızca</i>	2	2	1	2
<i>Hendese</i>	-	-	2	-
<i>Hikmet</i>	-	-	1	-
<i>Kimya</i>	-	-	1	-
<i>Malzeme</i>	-	-	1	-
<i>Hendese-i tersimiyye</i>	-	-	1	-
<i>Kitâbet</i>	-	-	-	2
<i>Malûmat-ı medeniyye</i>	-	-	1	1
<i>Mukavemet</i>	-	-	-	2
<i>Mihanik</i>	-	-	-	1
<i>Cebir</i>	-	-	-	2

Resim 1: Mektebe gelir olmak üzere Hamidiye caddesinde inşa edilen konaklar (HVS 1324/1906: 280)

Resim 2: 1907 yılında mektebin marangozhanesinden bir görünüm (HVS 1325/1907: 89).

Resim3: Mekteb-i Sanayi'nin musiki efradı (HVS 1325/1907: 96-97)

Resim 4: Bursa Hamidiye Sanayi Mektebi (HVS 1324/1906)

